

СИМВОЛІЧНІ БІНАРНІ ОПОЗИЦІЇ В СТРУКТУРАЛІСТСЬКОМУ ДОСЛІДЖЕННІ КАБІЛЬСЬКОЇ ОСЕЛІ П'ЄРА БУРДЬО (НА МАТЕРІАЛАХ ДОДАТКУ ДО «ЛОГІКИ ПРАКТИКИ»). ЧАСТИНА 2

SYMBOLIC BINARY OPPOSITIONS IN PIERRE BOURDIEU'S STRUCTURALIST STUDY OF THE KABYLIAN HOUSE (BASED ON THE MATERIALS OF THE APPENDIX TO THE LOGIC OF PRACTICE). PART 2

Статтю присвячено проблемі застосування методології генетично-структуралістського щодо аналізу символічних опозицій (тінь-світло, чоловіче-жіноче) кабільської оселі в праці П. Бурдьо «Логіка практики». Стаття є продовженням першої частини дослідження бінарних опозицій в візуальній структурі житла, поділеного на світлову (чоловічу) та тіньову (жіночу) частини, що відображає певні архетипові коннотації в культурній системі кабілів. Метою статті є побудова характеристики символічних опозицій кабільської оселі на основі аналізу додатку до праці П. Бурдьо «Логіка практики». В бібліографії дослідження зазначено англомовні та франкомовні праці Бурдьо, в яких автор розгортає структуралістський символічний аналіз візуальних образів на основі принципу бінарних опозицій. Просторові складники житла в традиційній кабільській культурі з їх символічно-ритуальними значеннями та відповідниками архетипам стали предметом дослідження в алжирський період наукової діяльності П. Бурдьо. Ця частина статті є продовженням розв'язання проблеми, поставленої в першій частині даного дослідження. Йдеться про структуралістський аналіз символічних бінарних опозицій, який дозволяє зрозуміти механізми «соціального та культурного конструювання габітусу кабілів, одним із фундаментальних принципів якого є бінарність чоловічого та жіночого світів із наявними в них символічними опозиціями». В статті визначено, що Бурдьо констатує наявність опозиції між жіночою частиною будинку і чоловічою, між приватністю та публічністю, між світловою частиною доби (відкритістю) та тіньовою (сутінковою, нічною) частиною доби, що відповідає бінарним опозиціям «темна, нічна, нижня частина будинку/яскраво освітлена, верхня частина будинку».

Ключові слова: візуальні образи, символи, архетипи, бінарні опозиції (тінь-світло), чоловіче, жіноче, культурна система.

The article is devoted to the problem of applying the genetic-structuralist methodology to the analysis of symbolic oppositions (shadow-light, male-female) of the Kabyle house in P. Bourdieu's work 'The Logic of Practice'. The article is a continuation of the first part of the study of binary oppositions in the visual structure of the dwelling, divided into light (male) and shadow (female) parts, which reflects certain archetypal connotations in the cultural system of the Kabyleans. The purpose of the article is to build a characterisation of the symbolic oppositions of the Kabylean dwelling based on the analysis of the appendix to P. Bourdieu's work 'Logic of Practice'. The bibliography of the study includes Bourdieu's English and French-language works, in which the author develops a structuralist symbolic analysis of visual images based on the principle of binary oppositions. The spatial components of the dwelling in traditional Kabyle culture with their symbolic and ritual meanings and archetypal correspondences became the subject of research in the Algerian period of P. Bourdieu's scientific activity. This part of the article is a continuation of the solution to the problem posed in the first part of this study. It is about the structuralist analysis of symbolic binary oppositions, which allows us to understand the mechanisms of 'social and cultural construction of the habitus of cabals, one of the fundamental principles of which is the binary of the male and female worlds with their symbolic oppositions'. The article determines that Bourdieu states the existence of an opposition between the female part of the house and the male part, between privacy and publicity, between the light part of the day (openness) and the shadow (twilight, night) part of the day, which corresponds to the binary oppositions 'dark, night, lower part of the house/brightly lit, upper part of the house'.

Key words: visual images, symbols, archetypes, binary oppositions (shadow-light), masculine, feminine, cultural system.

УДК 316.74:37

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.65.3>

Стригуль М.В.

к.соціол.н., доцент,
професор кафедри соціології
та політичних наук
Національний авіаційний університет

Постановка проблеми. Просторові складники житла в традиційній кабільській культурі з їх символічно-ритуальними значеннями та відповідниками архетипам стали предметом дослідження в алжирський період наукової діяльності П. Бурдьо. Ця частина статті є продовженням розв'язання проблеми, поставленої в першій частині даного дослідження. Йдеться про структуралістський аналіз символічних бінарних опозицій, який дозволяє зрозуміти механізми «соціального та культурного конструювання габітусу кабілів, одним із фундаментальних принципів якого є бінарність чоловічого та жіночого світів із наявними в них символічними опозиціями».

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі визначення символічних опозицій кабільської оселі на основі аналізу додатку до праці П. Бурдьо «Логіка практики» [3; 5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Оскільки огляд літературних джерел було здійснено в першій частині цієї статті, то вважаємо за зайве здійснювати повтор ключових реферативних положень і вважаємо за потрібне надати посилання на першу частину. В цілому в бібліографії дослідження фігурують англомовні та франкомовні праці Бурдьо, в яких автор розгортає структураліст-

ський символічний аналіз візуальних образів на основі принципу бінарних опозицій [1–11].

Метою статті є побудова характеристики символічних опозицій кабільської оселі на основі аналізу додатку до праці П. Бурдьо «Логіка практики» [3; 5].

Виклад основного матеріалу. В контексті авторського розуміння, «бінарна опозиція «зовнішній світ/будинок» набуває свого значення за умови розділеності самого будинку відповідно до тих самих принципів, що і світобудова». Таким чином, твердження щодо протиставлення зовнішнього світу як чоловічого внутрішньому світові як жіночому виглядає як мінімум проблематичним, оскільки йдеться про амбівалентність самих опозицій, які всередині себе виявляють подвоєність і дивергентність значень.

Образ будинку архетипово розкривається як мікрокосм (малий всесвіт), в якому є представленими протилежності та гомології макрокосму (великого Всесвіту). Водночас мікросвіт оселі як тотальність перебуває в опозиції до Макросвіту. При цьому опозиції та принципи організації макросвіту та мікросвіту є наскрізними. Опозиція мікросвіту жіночого життя та чоловічого життя взаадначується на тій самій системі опозицій. Бурдьо констатує доцільність послуговування щодо протилежних областей однаковими принципами як умовою когнітивної економії та кореспондентності розуміння.

Бінарність в міфо-ритуальній системі за умови протиставлення дозволяє інтегрувати фактичне в єдину упорядковуючу структуру шляхом повторюваних диференціацій. Бінарії будинку (і, відповідно, розміщені в цих просторових секторах об'єкти з супутньою їм діяльністю), у певному сенсі класифікуються як жіночі (нічні, темні) або як чоловічі та жіночі водночас через їх приналежність до тієї чи іншої частини всесвіту.

Бурдьо наводить кабільське прислів'я, згідно якому «чоловік – це зовнішній світильник, а жінка – це внутрішнє світло», інтерпретуючи це так, що «чоловік є правдивим світлом, світлом дня, а жінка – світлом темряви, темним світлом...» наголошуючи на зв'язку жінки з місяцем (лунарністю), а чоловіка – з сонцем (солярністю). Задля наближення до сонця (освітлення) жінка своєю працею над вовною на ткацькому верстаті наповнює себе внутрішньою білизою, яка символізує щастя. Це відбілювання/обілення доповнюється обрядами, зокрема – оббризування молоком, метою яких також є «обілення» нареченої.

Ткацький верстат як інструмент жіночої діяльності орієнтований на схід. Водночас плуг як інструмент чоловічої діяльності зорієнтований на схід у внутрішньому просторі і є символом захисту. Камін з палаючим вогнищем

символічно відповідає «пупу оселі» і ототожнюється з материнською утробою. Цей внутрішній простір потаємного тління вуглинок, таємного, прихованого жіночого вогню Бурдьо розглядає як «володіння жінки в домі, яка наділена повною владою в усіх питаннях приготування їжі та управління продуктивними запасами. Саме тому «вона їсть біля каміну, тоді як чоловік, який повернувся з вулиці, їсть посеред кімнати або у дворі» [5, с. 280].

Водночас всі обряди з каміном і оточуючим камінням пов'язані з захистом у формі магічної сили, яка охороняє від лихококі чи від хвороб. Водночас камін як символ відповідає сухому і чистому вогнищу теплої погоди, а отже, кореспондентному щодо вогню порядку, сухості та теплу сонця.

Образ будинку також характеризується архетиповою амбівалентністю. Приватне в ньому протиставляється громадському, природа – культурі, населеність – дикості. Бурдьо наводить приказку про шакала як втілення дикої природи, який «не будує оселі». Отже, образ будинку символізує населеність «село», країну, «повну/населену людьми». Цей населений простір (каб. «laamara» або «thamurth iaamaran») протиставляється знелюдненим та пустим полям за відсутності людей (каб. Lahkla – порожній, безплідний простір). Символічним винятком тут може бути простір саду, віддаленого від оселі, який, тим не менш, зберігає зв'язок з селом і родючістю [5, с. 282].

Бурдьо вважає наявною гомологію флоральної родючості і фертильності, кожна з яких є поєднанням чоловічого та жіночого, «сонячного вогню та вологи землі», яке є взаадначуючою для більшості обрядів, спрямованих на забезпечення родючості людей і землі. Йдеться чи-то про обряди готування їжі, які структурують сільськогосподарський рік, чи-то про обряди відновлення вогнища та розжарювання каміння навколо вогнища, яке символізує перехід від вологого сезону до сухого сезону [5, с. 286].

Жінки у специфічних аграрних обрядах символічно демонструють зв'язок між флоральністю (сільськогосподарською родючістю) та фертильністю (людською родючістю) яка стає засадничою для всіх магічних потенцій жіноцтва. Значна кількість обрядів всередині оселі за формальними ознаками є побутовими, оскільки, на думку Бурдьо, «мають на меті водночас забезпечити родючість поля й родючість дому, які нерозривно пов'язані між собою. Для того, щоб поле було повним, дім має бути повним, і жінка сприяє процвітанню поля, присвячуючи себе, серед іншого, накопиченню, економії та збереженню благ, які виробила людина, і фіксуванню, як це було, всередині будинку все добро, що може ввійти

в нього. «Чоловік – канал, жінка – басейн»; один подає, інший тримає і зберігає».

Доволі цікавим вбачається проведення символічних паралелей між культурою накопичення та заощадження і розумінням добробуту як їх символічного відповідника. Образ «ощадливої жінки, яка є дорожчою за ярмо волів, що орють», стає відповідником «повної країни», візуальний образ якої протиставляється «порожньому простору». Тут «повнота оселі» (laamtara ukham) співвідноситься, як правило, із образом «старої жінки», яка заощаджує і накопичує [5, с. 287–288].

В кабільській культурі проникнення сонця як чоловічого тепла в у внутрішній простір оселі влітку (двері оселі мають бути відчиненими цілий день, щоб проникло запліднене світло сонця, а з ним і процвітання) протиставляється зачиненим дверям як символу злидарства і безпліддя. Тому певні повсякденні дії набувають символічно-збагачуючого значення. Так сидання на поріг його загородження означає закривання проходу до щастя і благополуччя. Відповідно, процвітання, багатство, добробут для кабілів символізується відкритими дверима і наповненістю людьми («Нехай ваші двері залишаються відкритими» або «Нехай ваш дім буде як мечеть»). Заможні чоловіки тримають свою оселю за мечеть («Його дім – це мечеть, він відкритий для всіх, як для багатих, так і для бідних, він зроблений із пшеничного коржа та кускусу, він повний») [5, с. 287–288]. Жінка такого чоловіка є *dam mar* (добра, ошадлива господиня), яка може дозволити собі щедрість і символізує процвітання через ошадливість і збереження.

Вияви зберігаючої та ошадливої поведінки демонструються жіноцтвом опісля завершення вагітності та в період постнатального догляду як за немовлятами, так і худобою. Так, в сезон завершення молотби жінка забирає всі речі, які вона позичила, виявляючи ресурсозберігаючу скнарість та дотримуючись суворих ритуалів щодо хатнього майна та особистих речей, включаючи фізіологічні процеси («...наречена не повинна переступати поріг раніше сьомого дня після її весілля; жінка, яка народила, не повинна раніше виходити з дому сороковий день; ...ручний млин ніколи не можна давати в борг і не можна залишати порожнім через страх накликати голод будинок; «...ткане полотно не можна виймати до того, як робота над ним є завершеною»; підмітання як акт вигнання заборонений протягом перших чотирьох днів оранки, як і роздача вугілля для розпалювання...» тощо)[5, с. 290].

З негативними символічними конотаціями в кабільському культурному повсякденні асоціюється «порожнеча» та пустка, які пов'язуються із самотністю, безпліддям, марнотратством, старістю та фізичною неміччю.

Негативна пустка транлює себе через певні предмети та пов'язані з ними табу (напр., плуг, який забороняється заносити до будинку між двома днями оранки, взуття орача (*arkasen*), яке асоціюється з лакхла, порожнім, стерильним простором. Людськими уособленнями пустки є самотні марнотратники (*ixla*) та жінки похилого віку як персоніфікації безпліддя (*lakhla*) і спричинювачки крадіжок в оселях [5, с. 291].

Наповненість та низка ритуальних дій, які їй відповідають, наділяються позитивними конотаціями (йдеться про «наповнення» оселі, напр., виливання залишків весільного світильника, обряд сидання нареченої на шкіряний мішок, наповнений зерном, після першого входження до оселі тощо).

Символами повноти та статків оселі, добробуту її господаря стають шкуру тварин, молоко, ручний млин. Останній височить на овечих хурах. В той же час, як зауважує Бурдьо, «...більшість обрядів, спрямованих на принесення плодючості в стайню, а отже, і в дім («хата без корови – порожня хата») [5, с. 292] мають тенденцію надавати магічне підкріплення структурному зв'язку між молоком, синьо-зеленим кольором (*азегзав*), травою, весняним часом дитинства природного світу та дитинством людини».

Ритуальні дії молодого пасаря набувають подвійної символічної спорідненості. Він, як і молода парость полів, і приплід молодої худоби через свій вік збирає букет, який його наречена вішає на перетинці дверей у спеціальному мішечку. В мішечку перебувають, зазвичай, кмин, бенджамін та індиго, які закопують на порозі стайні як символ юнацтва, оновлення природи і фертильної сили (свіжо-зелених (синьо-зелених) свіжозібраних рослин). Рослинами в мішечку натирають ємності для молока для його неубування в оселі.

Поріг як символічна складова оселі має в тлумаченні Бурдьо конотації лімінальності (межовості, маргінальності). Все, що перебуває на межі, є нестійким та вразливим. У кабілів прийнято вважати, що наречена не повинна ступати на поріг, оскільки саме торкання порогу «...загрожує наслідками для родючості та достатку оселі» [5, с. 299]. Наречена, сидячи на мулі, який привіз її з дому її батька, лле до будинка воду, кидає всередину зерна пшениці, фіг, горіхів, варених яєць або оладків. Вода, перераховані плоди землі символізують родючість жінки і землі.

Жінка кидає їх до будинку, таким чином гарантуючи, що їй передують родючість і достаток, які вона повинна принести до оселі. Тим самим жінка здійснює акт запліднення оселі та привнесення до неї родючості. Спеціальні табу унеможливають доторки жінки до порогу. Для його перетину використовують одного

з родичів нареченого або іноді винаймають негра, який здійснює перенесення нареченої. Робиться це для того, щоб нейтралізувати сили зла, зосереджені на порозі, оскільки ці сили можуть негативно вплинути на жіночу родючість.

Табуваною для жінки є посадка на порозі та тримання дитини на руках. В той же час, ритуали обмежують також і частотність перетинання жінкою як охоронницею внутрішнього простору самого порогу. Такі обмеження пояснюються не лише вразливістю жіноцтва та дітей, так і утриманням родючості оселі та поля. В магічній логіці, жінка має перебувати всередині як символ заповненості порожнечі житла, через що і саме житло буде набувати заповненості. Залишення житла жінкою символізуватиме порожнечу, і отже, притягуватиме, згідно з магічною логікою, в житло порожнечу ззовні. В свою чергу порожнеча ззовні і зсередини символізує спустошення, смерть, деградацію господарства та господаря.

Візуальна оптика та символізація простору визначається базовими статевими відмінностями. Перш за все, йдеться про систему бінарних опозицій, які визначають дім, чи то в його внутрішній організації, чи то в його взаємозв'язку із зовнішнім світом. Внутрішнє/зовнішнє як бінарні опозиції розглядаються залежно від того, відбувається це з чоловічої чи жіночої точки зору. В чоловічій оптиці дім є не стільки простором входження, скільки простором виходу. В жіночій оптиці вхід до оселі набуває протилежного значення. Відповідно «...для неї (жінки) рух назовні полягає насамперед у актах вигнання, тоді як рух усередину є її особливою турботою».

Розуміння опозицій стає важливим в контексті дихотомії «внутрішнє/зовнішнє» та «чоловіче/жіноче». Значення зовнішніх рухів, за Бурдьо, демонструють післяпологові обряди матері щодо магічного щеплення «запеклості» синові. Сутність обряду полягає в низці символічних дій: переступі порогу, ставанні правцею на гребінець і імітації бійки з першим зустрічним хлопцем. Тим самим розкривається значення виходу на вулицю (руху назовні) як чоловічого руху, який веде до інших чоловіків. Чесальний гребінець із загостреними шипами в обряді символізує запеклість, агресивність, стійкість до небезпек і випробувань, з якими мусить зіткнутися чоловік [5, с. 301].

Топологічна архітектоніка оселі дотична до сакральної географії сторін світу в ісламі. Так, фасадна частина оселі, в якій мешкає чоловік як очільник родини, містить стайню і майже завжди виходить на схід. Фасадний вхід є високим і широким, тому його кабіли називають «східними дверима» (thabburth thacherqth). Отже, чоловічий вихід завжди відбувається із заходу на схід, який символізує собою духовне

світло, осяяння, процвітання, сакральну мудрість. Все це асоціюється із полюсом чоловічості.

Задній вхід і задні двері, які вважаються жіночими і виходять до саду, є низькими і вузькими. Жінка, виходячи із цих дверей, рухається зі сходу на захід, символізуючи в сакральній географії ісламу рух до смерті, темряви. Так само в західній частині оселі розташовано ткацький верстат, в той час як верхня частина будинку з каміном розміщується на півночі, а стайня – на півдні. Рух, яким людина входить до будинку, спрямований зі сходу на захід, на противагу руху, який здійснюється при виході. Жіночий вихід символічно і семіотично прирівнюється до чоловічого входу. Отже, чоловічий рух символічно уподібнюється жіночому руху при поверненні до оселі [5, с. 302].

Орієнтальний вимір фізичного простору символічно пов'язаний із благословенням Алаха. Саме тому орачі на оранці повертають волів на схід, під час їх запрягання і розпрягання, сама ж оранка починається із заходу на схід. Робота женців спрямована в східному напрямі, а жертвоприношення худоби здійснюють, повернувшись обличчями на схід. Велика кількість ритуальних дій виконуються в напрямку орієнту, бо орієнт символізує генеративність та квітлість групи.

Топологія внутрішнього простору оселі за Бурдьо є контравізійною щодо зовнішнього простору. Кожен, хто входить до оселі, бачить перед собою стіну ткацького верстата, яка освітлюється ранковим сонцем зі сходу. Оскільки схід символізує духовне і чоловіче, то денне світло внутрішнього простору (як простору жіночого) отримує запозичене світло. Жіноче внутрішнє світло є відображенням чоловічого зовнішнього світла, отже, жінка є тінню чоловіка.

Важливими є просторові дихотомії «північ-південь». «Так, темна внутрішня сторона передньої стінки символізує західну частину будинку, місце сну, яке лишається позаду, коли відбувається «рух до кануну»; двері символічно відповідають «дверям року», відкриттю вологого сезону та сільськогосподарського року. Подібним чином, ці дві стіни, набувають протилежного значення залежно від того, яка з їхніх сторін розглядається: зовнішня північ відповідає півдню (і літу) всередині, тобто, частині будинку перед і праворуч особи, яка входить обличчям до ткацького верстата; зовнішньому півдню відповідає внутрішня північ (і зима), тобто стайня, яка знаходиться позаду і ліворуч від того, хто йде від дверей до вогню» [5, с. 304].

Дихотомії просторового поділу оселі мають розташування на вісі «темна частина/світла частина». При цьому темна частина географічно співпадає із заходом і північчю, а світла

частина – із сходом і півднем. Заходу та півночі відповідає сезон дощів (сезон вологи, а отже, осінь і зима), а сходу та півдню відповідає сухий сезон (весна і літо). Таким чином, кожній зовнішній стіні відповідає частина внутрішнього простору, яка має симетричне, але протилежне значення в системі внутрішніх опозицій.

Висновки. Візуальний аналіз символічних дихотомій кабільської оселі П. Бурдьо доводить наявність подвійної просторової орієнтації будинку так і відповідних географічних сторін, які йому відповідають. Магічно-ритуального значення набувають схід-південь, захід-північ, а також відповідні їм кінезиси. Так рухи від порога до вогнища символізують «дім повну чашу», а тому виконуються або ритуально контролюються жінками. Вони є спрямованими із сходу на захід, отже, є жіночими. Рухи від порога до зовнішнього простору стосуються сільськогосподарської праці чоловіка. Вони виконуються із заходу на схід.

Топологічний сенс подвійної орієнтації простору будинку пов'язаний із магічною користю. Правобічний рух на схід пов'язує чоловіче, високе, світле та добре, лівобічний рух – жіноче, низьке, темне та смертне. Всі тілорухи навколо порогу ритуально відповідають максимізації магічного прибутку. Це пов'язано з тим, що доцентрові, і відцентрові рухи реалізуються в просторі входу та виходу обличчям до світла.

Схід і захід, внутрішнє і зовнішнє як бінарні опозиції є не гетерархічними, а ієрархічними. Рух із зовнішнього простору (від людей на сході) визначає просторову орієнтація будинку з точки зору громади, отже, людьми і для людей. Таким чином, чоловічий простір є простором громади, яка формує чоловічу погляд на речі ззовні. Жіночий простір є простором родини, і в ньому, за логікою дослідника, формується жіноча соціально-просторова оптика. Жінки дивляться на речі зсередини. Добробут оселі забезпечується завдяки жінці, її зовнішня краса – через чоловіка. Оскільки дім як мікрокосм в макрокосмі завжди залишається підпорядкованим Всесвіту і його архетипам, то він стає перевернутим символічно-архетиповим відображенням Всесвіту.

Символом чоловічості є зовнішнє світло, символом жіночості – внутрішнє світло як відображення зовнішнього. Вони не є симетричними, оскільки світильник денної частини доби підпорядковує собі світильник нічної частини доби. Насправді нічне світло, жіноче, залишається підпорядкованим денному світлу, чоловічому, як місяць лишасться підпорядкованим сонцю. Бур-

дьо цитує кабільські приказки, згідно яким чоловік вірить у Бога, а жінка чекає всього від чоловіка. Чоловіче ество нагадує пряму лінію. Жіноче ество є «перекрученим, як серп». Саме тому найкращі і найпорядніші жінки в кабільському розумінні ніколи не вирівнюються.

Опісля одруження жінка теж знаходить свій духовний схід в особі чоловіка, стаючи матір'ю. Тим не менш, її схід лишається інверсією заходу, оскільки «діва – це захід». Опозиція чоловічого і жіночого як полюсів природи та культури підтримується рухами з оселі і до оселі. Рух назовні для чоловіка є підтвердженням його мужності і духовності. Повертаючись спиною до оселі задля зустрічі з громадою, чоловік здійснює ритуальний акт категоричного полишення природи. Водночас жінка постійно перебуває в природі і підтримує її внутрішнє вогнище і внутрішнє світло.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bourdieu P. Outline of a Theory of Practice, Cambridge: Cambridge University Press. 1977.
2. Bourdieu P. Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste, Cambridge/Mass.: Harvard University Press. 1984.
3. Bourdieu P. The Logic of Practice, Cambridge: Polity Press. 1990.
4. Bourdieu P. La domination masculine, in Actes de la Recherche en Sciences Sociales, 1990. 21–31.
5. Bourdieu P. The Kabyle house or the world reversed, in Bourdieu, 1990. 271–319.
6. Bourdieu P. State Nobility. Elite Schools in the Field of Power, Oxford/UK: University Press. 1994.
7. Bourdieu P. Photography. A Middle-Brow Art, Stanford/Cal.: Stanford University Press (with Luc Boltanski, Jean-Claude Chamboredon, Gérard Lagneau, Robert Castel, Dominique Schnapper; French original: Bourdieu, 1965). 1996.
8. Bourdieu P. Making the economic habitus: Algerian workers revisited, in Ethnography 1/1, 2000. 17–41.
9. Husserl Edmund. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie. Halle (Saale), Max Niemeyer Verlag. 1913.
10. Леві-Строс К. Структурна антропология. Пер. з французької Зоя Борисюк. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1997. 387 с.
11. Леві-Строс К. Первісне мислення. К., 2000. 324 с.
12. Малицька Н. Ідея об'єктивації у феноменологічній соціології Альфреда Шюца та її реалізація. Філософські пошуки. Філософія. Історія. Культура. Вип. XXXI. Львів-Одеса: Cogito-Центр Європи, 2009. С. 245–252.